

Мазяр О. В. Контрапунктний дисонанс особистості // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том XII. Психологія творчості. Випуск 26. – Київ : Видавництво «Фенікс», 2019. – С. 166-173.

УДК 159.92

Мазяр Олег Васильович

КОНТРАПУНКТНИЙ ДИСОНАНС ОСОБИСТОСТІ

Мазяр О. В. Контрапунктний дисонанс особистості. У статті окреслено загальний механізм психодинаміки особистості та умови виникнення проблематики невротичного спектру. Визначена основна форма психічного контрапункту особистості, характер його порушення й у зв'язку з цим зроблено припущення щодо причини деструктивних процесів емоційної та когнітивної сфер. Зокрема, обґрунтовується положення, що психічний контрапункт оформлюється як боротьба та єдність першої і другої сигнальної систем, біологічних імпульсів та соціальних норм поведінки. Разом із тим, психічна одиниця являє собою бінарне утворення нетотожних елементів. Це створює підстави стверджувати, що психічний розвиток людини обумовлений подвійною суперечністю інтрапсихічного та інтерпсихічного змісту.

Ключові слова: психічний контрапункт, психодинаміка, рефлекс, творчість, знак, амбівалентність.

Мазяр О. В. Контрапунктний диссонанс личности. В статье обозначены общий механизм психодинамики личности и условия возникновения проблематики невротического спектра. Определена основная форма психического контрапункта личности, характер его нарушения и в связи с этим сделано предположение о причинах деструктивных процессов

эмоциональной и когнитивной сфер. В частности, обосновывается положение, что психическое контрапункт оформляется как борьба и единство первой и второй сигнальной систем, биологических импульсов и социальных норм поведения. Вместе с тем, психическая единица представляет собой бинарное образования нетождественных элементов. Это создает основания утверждать, что психическое развитие человека обусловлено двойным противоречием интрапсихического и интерпсихического содержания.

Ключевые слова: психический контрапункт, психодинамика, рефлекс, творчество, знак, амбивалентность.

Постановка проблеми та вихідні передумови. Проблема особистості є центральною у психологічній науці. Її кінцева мета – забезпечити моніторинг особистісного розвитку. Однак спроби збудувати метатеорію особистості [17] здебільшого призводять до примноження концептуальних гіпотез. Найслабше місце таких теоретичних побудов полягає у неможливості здолати лінійний детермінізм психічного розвитку та формальність опису особистості. Це не дозволяє перейти від етапу класифікації особистості до її типології [1], яка розкриває специфіку зв'язку індивідуальності та диспозиційності суб'єкта. Проблема є похідною від плюралізму уявлень про вихідну психічну одиницю [21], на основі якої можна будувати структуру особистості. Також вона пов'язана з відсутністю чіткого теоретичного уявлення про реальний механізм психодинаміки [2], який у ліпшому випадку розуміється науковцями як механічне поєднання (взаємодія) окремих підструктур та елементів особистості [18]. Психологічній науці бракує «магніту», який призводить до взаємного притягування психічних елементів та підструктур у нові формальні утворення.

За такої ситуації більшість психологічних проблем не отримують адекватного вирішення. Зокрема, сумнівним лишається питання валідності особистісних опитувальників [20], вивчення психічних феноменів, які виходять за межі компетентності природничо-наукової парадигми

дослідження (творчість, інтуїція, емпатія тощо) і вимагають якісно іншого підходу до психологічного аналізу – гуманітарного [3], [7], [23]. Втім, гуманітарна парадигма так само не забезпечує достатнього наукового рівня сформульованим висновкам. Їй істотно бракує строгості дослідницької процедури, дарма що більшість методик стандартизовані, верифікації власних положень, адекватних методів діагностики.

Невирішеність питання психодинаміки особистості назагал потужно гальмує розвиток психологічної науки. Позаяк очевидно, що рефлекторний принцип психічної діяльності, лабораторно встановлений у дослідженнях тварин, не може повною мірою екстраполюватися на поведінку людини, а подекуди перешкоджає її адекватному дослідженню [12]. Очевидно, що поведінка людини виведена з-під дії фатального впливу біологічних потреб, а відтак вимагає відповіді на питання про реальні рушії психічної діяльності. Зокрема, невирішеною лишається психофізична проблема, яка інтегрує питання генезису, структури і динаміки особистості. Тож окреслимо контури науково-психологічного підходу, який дозволить цілісно й системно аналізувати особистість з урахуванням її психофізіологічних та соціально-психологічних аспектів розвитку. Зокрема, визначимо сутність психічного контрапункту особистості, умови його консонансу і дисонансу, які об'єктивуються у процесах самоактуалізації, конгруентності, повноти буття та різноманітності психічних розладів.

Формулювання цілей. Основною метою статті є показ загального механізму психодинаміки особистості й умов виникнення проблем невротичного спектру. Завдання дослідження спрямовані на з'ясування характеру порушення психічного контрапункту, встановлення основної причини деструктивних процесів емоційної та когнітивної сфер особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психодинаміка особистості – серцевина всієї психологічної проблематики, її альфа й омега. Будь-яка психологічна проблема – це певний момент психодинаміки, який з певних причин втрачає або не набуває достатньої функціональності, що

зумовлює неефективність життєдіяльності індивіда, а відтак потребує корекції, навчання, супроводу. Психодинаміка особистості визначається комплексом чинників, які вступають у складну нелінійну взаємодію, утворюючи своєрідний фізіологічно-соціальний ансамбль та поліфонію, яка, втім, може порушуватися і зумовлювати нервово-психічні відхилення.

Психологія зробила значний крок вперед від уявлення про психодинаміку як «потік свідомості» [10] до встановлення «багато-багатозначних зв'язків» психічних елементів [16]. Однак загальні принципи таких зв'язків, їхня кардинальна відмінність від тваринного «еквіваленту» лишається не до кінця з'ясованою. Поготів учені здебільшого обирають таку дослідницьку стратегію, у відповідності з якою значні зусилля докладаються для того, щоби цю відстань, якщо не повністю нівелювати і звести до кількісних відмінностей, то суттєво скоротити для можливості здійснення еволюційного стрибка людини. Така дослідницька стратегія адекватна розвитку науки, однак стає небезпечною, коли перетворюється на «прокрустове ложе» для наукових висновків, які є виявом антропоморфізму. Тоді факти оцінюються під таким кутом, який дозволяє не помічати фундаментальні відмінності між психічною діяльністю людини і тварини.

Людина є унікальною істотою, яка вирізняється виробленням і поєднанням у процесі психічної саморегуляції першої і другої сигнальної системи. При цьому друга сигнальна система домінантна і спрямована на контроль першої. Разом із тим, перша сигнальна система транслює життєво необхідні біологічні потреби індивіда, які частково допускаються до задоволення, а відтак суб'єкт змушений йти на компроміси. Узгодження антитетичних сигнальних систем не тільки ускладнює поведінку людини, але й породжує психічні розлади, які у тваринному світі відсутні.

Перша і друга сигнальна системи утворюють своєрідний психічний контрапункт, який інтегрує біологічні імпульси та соціальні установки. Вказаний контрапункт являє собою консонанс [9], коли обидві партії голосів – біологічних і соціальних – доповнюють один одного, створюють прецедент

для конгруентності та самоактуалізації особистості. Але цей механізм настільки сензитивний для генетичних програм і соціальних впливів, що повсякчас існує ймовірність того, що один із «голосів» набуває домінантності, акцентованості, тоді як інший стає латентним, маргінальним, зредукованим. Домінантний чинник стає системоутворювальним у розвитку особистості на кшталт фройдівського пансексуалізму. Це призводить до контрапунктного дисонансу – однобічності психічного розвитку і неможливості досягнення повноти власного буття, що в аналітичній психології інтегрується в архетипі Самості [22].

Цінність дослідження утворення контрапунктного дисонансу особистості полягає у тому, що він дає змогу прийти до розуміння суті психічного консонансу. Програма дослідження буде успішною у випадку розкриття природи психічної одиниці, яка є тією клітиною, що під впливом генетичних програм або/і соціальних обставин може набувати патологічної трансформації, метастазувати і зумовлювати дисонанс всієї системи психічної саморегуляції. Саме це питання складає суть відкритої кризи у психології: вона повинна давати старт теоретичним дослідженням. Здебільшого її уявляли як унітарні елементи (відчуття, уявлення) і потім намагалися встановити правила їхнього поєднання.

На підставі висновків А. Валлона та Б.Ф. Поршнева можна припустити, що структурна будова цієї одиниці бінарна [5], або дипластична [19]. Це той еволюційний продукт, який лежить в основі всіх відмінностей психічної саморегуляції людини і який не зауважується на сучасному етапі розвитку психологічної науки.

Фізіологічною основою формування бінарності (дипластії) може бути процес парабіозу нервово-психічної реакції, коли відбувається зіткнення двох вогнищ збудження, які не можуть загальмуватися [6], а на ультрапарадоксальній стадії зазнають подвійної інверсії [15]. Така реакція на елементарному рівні сполучає нетотожні імпульси, які не мають однозначної розрядки. Цей процес створює об'єктивне підґрунтя для виникнення процесу

рефлексії, коли суб'єкт змушений зіставляти власний емоційний стан на різних етапах переживання, оскільки той набуває змістовних змін у ході приєднання раніше загальмованих нервово-психічних реакцій.

Таким чином, фіксуємо, що на психофізіологічному рівні виникають підстави для з'яви психічного контрапункту, коли одні реакції виступають проти інших, але, разом із тим, не витісняють (не гальмують) одна одну, як це відбувається у тварин при формуванні рефлексів. Оскільки відсутня завершеність рефлекторної реакції, нервово-психічна реакція людини відкрита для подальшого формування, що набуває інверсійного характеру. До неї можуть додаватися інші реакції, які ускладнюють бінарне емоційне ядро і неминуче індивідуалізують його. Визначити зміст такої реакції подекуди складно навіть після потужної аналітичної роботи. Лише зрідка в межах психотерапевтичного процесу вдається дістатися до бінарного ядра, яке є вихідним для певного комплексу (наприклад, у психологічній травмі).

Звертаємо увагу, що будь-яка нервово-психічна реакція унікальна за змістом. Тому варіативність людської поведінки настільки широка, що це не тільки звільняє її від фаталізму рефлекторного реагування, а й робить індивіда неповторним у людській популяції. Принцип неповторності діє навіть щодо себе самого. Самоповторення вимагає значних зусиль та навичок, по суті цілеспрямованого формування відповідних умовних рефлексів, позбавлених рефлексії. Відтак психології варто зацікавитися не тільки фактом творчості людини (у широкому її значенні), а насамперед встановленням причин, які призводять до труднощів самоповторення. Безумовно, суб'єкту притаманний відносно усталений набір стратегій і тактик діяльності, але їхня варіативність настільки потужна, що між ними марно шукати кореляцію. В.О. Моляко, з-поміж решти, виділяє універсальну стратегію діяльності, яка є комбінацією інших стратегій [11]. На нашу думку, діяльності притаманний стратегіальний синтез, дарма що представлений різними пропорціями стратегій і тактик. Головна його властивість – неповторюваність.

Бінарна емоція обумовлює когнітивний рівень саморегуляції. Це стає підставою для виникнення другої сигнальної системи, яка в своїй сутності антирефлекторна. Втім, це не означає, що рефлекс зникає з психічної діяльності людини на нижчих, здебільшого неусвідомлюваних щаблях саморегуляції. Рефлекторний принцип реагування зазнає потужної трансформації з боку інтеріоризованих соціальних програм поведінки, які закріплюються завдяки мовленнєвій комунікації. Так виникає проблема знакової комунікації [8], яка зовсім витісняє сигнальну, представлену у тваринному світі.

Попередньо проведена розвідка дозволяє припустити, що знак як когнітивна одиниця людської психіки повинна мати ту саму бінарну структуру, що й емоційна реакція. Це її закономірне продовження, яке об'єктивоване здатністю абстрагуватися від конкретної ситуації і вмінням звертатися до власного досвіду. У такому випадку суть досвіду – це сформована знакова система, яка являє собою мережу взаємопов'язаних елементів, які одночасно належать різним знакам.

Якщо резюмувати наші попередні публікації [13], [14], то можна констатувати, що мислення людини формується не за типом рефлекторного впізнавання об'єктів, як у тварин, а за типом асоціативного зв'язку нетотожних психічних елементів, коли один усвідомлюється і стає домінантним, а інший залишається неусвідомлюваним і субдомінантним. Внутрішня опозиція змушує суб'єкта осмислювати одні елементи (домінантні) не як інші (субдомінантні), а значить одні знаки не як інші знаки. Елементи знаків багаторазово пов'язані між собою, що створює розгалужену когнітивну систему, де один знак не може мислитися без залучення іншого (інших). Мислення у такому розумінні – це встановлення домінантного елементу окремих знаків у знаковому потоці. Помислити означає диференціювати елементи окремих знаків, поєднати їх новими зв'язками, щоби розкрити значення певних явищ шляхом встановлення змісту окремих домінантних і

навіть субдомінантних елементів. Ці зв'язки суть синонімічні та антонімічні відношення.

Психічний контрапункт на когнітивному рівні – це знак проти знаку, домінантний елемент проти субдомінантного, які одночасно виступають проти такої ж пари елементів іншого знаку. При цьому мета когнітивної діяльності полягає не в тому, щоби роз'єднати елементарні зв'язки бінарних за структурою знаків, а підготувати матеріал для утворення нових бінарних знаків, які виникають на матеріалі їхньої диференціації. Аналіз є необхідним інструментом утворення синтетичних продуктів. Відтак досягнення контрапунктного консонансу стає не завжди можливим, позаяк аналіз не завжди відбувається психологічно правильно. Звідси, до речі, положення психоаналізу про те, що людина страждає не від витіснення як такого, а від невеликого витіснення [4], тобто від неповної диференціації знаків. Тоді відбувається усвідомлення абсурдності зв'язку елементів, що стає для суб'єкта джерелом невротичного розладу. Відтак контрапунктний дисонанс є необхідною умовою для особистісних змін, однак не достатньою. Достатня умова у цьому випадку – це здатність синтезувати тимчасово вільні від зв'язку знакові елементи у нові знаки, які дозволяють більш адекватно відображати об'єктивну дійсність. Недосягнення достатньої умови призводить до фіксації невротичних розладів.

Висновки дослідження. Контрапунктний дисонанс особистості є результатом неузгодженості у діяльності першої у другій сигнальних систем, яка об'єктивується у нездатності загальмовувати бінарні емоційні стани. Це призводить до формування емоційної амбівалентності, якою пронизана вся система відношення людини. Це, в свою чергу, позначається на труднощах здійснення диференціації окремих знаків, які так само мають бінарну структуру. Суб'єкт починає усвідомлювати абсурдний зв'язок їхніх елементів, що може запускати відповідні психічні розлади.

Список використаних джерел

1. *Абульханова-Славская К. А.* О путях построения типологии личности // Психологический журнал. – 1983. – Т. 4. – № 1. – С. 14-29.
2. *Анцыферова Л. И.* Личность в динамике: некоторые итоги исследования // Психологический журнал. – 1992. – № 5. – Т. 13. – С. 12-25.
3. *Бермус А. Г.* Естественнонаучная парадигма в психологии: выбор ориентиров // Вопросы психологии. – 1998. – № 4. – С. 79-83.
4. *Брилл А.* Лекции по психоаналитической психиатрии / Пер. с англ. – Екатеринбург: «Деловая книга», 1998. – 336 с.
5. *Валлон А.* От действия к мысли: очерк сравнительной психологии / Пер. с фр.; общ. ред., вст. ст. А.Н. Леонтьев. – М.: Издательство иностранной литературы, 1956. – 240 с.
6. *Введенский Н. Е.* Избранные сочинения по физиологии. В 2 ч. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – Ч. 1. – 506 с.
7. *Воробьева Л. И.* Гуманитарная психология: предмет и задачи // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 19-30.
8. *Выготский Л. С.* Мышление и речь. Психологические исследования. – М.; Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. – 323 с.
9. *Гальперин С. И.* Физиологические особенности детей. – М.: Издательство «Просвещение», 1965. – 244 с.
10. *Джеймс В.* Научные основы психологии / Пер. под редакцией Л. Е. Оболенского. С.-Петербург: «С.-Петербургская Электротпечатная», 1902.
11. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
12. *Кочубей Б. И.* О месте учения И. П. Павлова в современной психологии (ответ на письмо Н. И. Чуприковой) // Вопросы психологии. – 1989. – № 5. – С. 96-99.
13. *Мазяр О. В.* Знак у сигнальній системі людини // Теорія і практика сучасної психології. – 2018. – № 5. – С. 22-26.

14. *Мазяр О. В.* Мислення: між інсайтом і дезабсурдизацією // *Теорія і практика сучасної психології*. – 2018. – № 6. – С. 17-21.
15. *Мазяр О. В.* Психофізіологічний механізм формування невротичного розладу // *Врачебное дело*. – 2017. – № 7. – С. 110-116.
16. *Мерлин В. С.* Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М.: Педагогика, 1986. – 256 с.
17. *Петровский А. В.* Возможности и пути построения общепсихологической теории личности // *Вопросы психологии*. – 1987. – № 4. – С. 30-44.
18. *Платонов К. К.* Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
19. *Поршнев Б. Ф.* О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии). – М.: «Мысль», 1974. – 487 с.
20. *Росс Л., Нисбетт Р.* Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 429 с.
21. *Ткаченко А. Н.* Проблема исходной единицы анализа психического в истории советской психологии (1920-1940 гг.) // *Вопросы психологии*. – 1980. – № 2. – С. 155-159.
22. *Юнг К. Г.* Избранное / Пер. с нем. – Мн.: ООО «Попурри», 1998. – 448 с.
23. *Юревич А. В.* Системный кризис психологии // *Вопросы психологии*. – 1999. – № 2. – С. 3-11.
1. *Abul'khanova-Slavskaya K. A.* O putyakh postroyeniya tipologii lichnosti // *Psikhologicheskiy zhurnal*. – 1983. – Т. 4. – № 1. – С. 14-29.
2. *Antsyferova L. I.* Lichnost' v dinamike: nekotoryye itogi rassledovaniya // *Psikhologicheskiy zhurnal*. – 1992. – № 5. – Т. 13. – С. 12-25.
3. *Bermus A. G.* Yestestvennonauchnaya paradigma v psikhologii: vybor oriyehtirov // *Voprosy psikhologii*. – 1998. – № 4. – С. 79-83.
4. *Brill A.* Lektsii po psikhoanaliticheskoy psikhiatrii / per. s angl. – Yekaterinburg: «Delovaya kniga», 1998. – 336 s.

5. *Vallon A.* Ot deystviya k mysli: ocherk sravnitel'noy psikhologii / Per. s fr.; obshch. red., vst. st. A.N. Leont'yev. – M.: Izdatel'stvo inostrannoy literatury, 1956. – 240 s.
6. *Vvedenskiy N. Ye.* Izbrannyye sochineniya po fiziologii. V 2 ch. – M.: Izdatel'stvo Yurayt, 2017. – CH. 1. – 506 s.
7. *Vorob'yeva L. I.* Gumanitarnaya psikhologiya: predmet i zadachi // Voprosy psikhologii. – 1995. – № 2. – S. 19-30.
8. *Vygotskiy L. S.* Myshleniye i rech'. Psikhologicheskiye issledovaniya. – M.; L.: Gosudarstvennoye sotsial'no-ekonomicheskoye izdatel'stvo, 1934. – 323 s.
9. *Gal'perin S. I.* Fiziologicheskiye osobennosti detey. – M.: Izdatel'stvo «Prosveshcheniye», 1965. – 244 s.
10. *Dzheymys V.* Nauchnyye osnovy psikhologii / Per. pod redaktsiyey L. Ye. Obolenskogo. S.-Peterburg: «S.-Peterburgskaya Elektropechatnaya», 1902.
11. Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': teoriya, metodyka, rezul'taty doslidzhen' / za red. V. O. Molyako, O. L. Muzyky. – Zhytomyr : Vyd-vo Ruta, 2006. – 320 s.
12. *Kochubey B. I.* O meste ucheniya I. P. Pavlova v sovremennoy psikhologii (otvet na pis'mo N. I. Chuprikovoy) // Voprosy psikhologii. – 1989. – № 5. – S. 96-99.
13. *Mazyar O. V.* Znak u syhnal'niy systemi lyudyny // Teoriya i praktyka suchasnoyi psykhoholohiyi. – 2018. – № 5. – S. 22-26.
14. *Mazyar O. V.* Myslennyya: mizh insaytom i dezabsurdyzatsiyeyu // Teoriya i praktyka suchasnoyi psykhoholohiyi. – 2018. – № 6. – S. 17-21.
15. *Mazyar O. V.* Psykhofiziologichnyy mekhanizm formuvannya nevrotychnoho rozladu // Vrachebnoe delo. – 2017. – № 7. – S. 110-116.
16. *Merlin V. S.* Ocherk integral'nogo issledovaniya individual'nosti. – M.: Pedagogika, 1986. – 256 s.
17. *Petrovskiy A. V.* Vozmozhnosti i puti postroyeniya obshchepsikhologicheskoy teorii lichnosti // Voprosy psikhologii. – 1987. – № 4. – S. 30-44.
18. *Platonov K. K.* Struktura i razvitiye lichnosti. – M.: Nauka, 1986. – 255 s.

19. *Porshnev B. F.* O nachale chelovecheskoy istorii (problemy paleopsikhologii). – M.: «Mysl'», 1974. – 487 s.
20. *Ross L., Nisbett R.* Chelovek i situatsiya. Perspektivy sotsial'noy psikhologii. – M.: Aspekt-Press, 1999. – 429 s.
21. *Tkachenko A. N.* Problema iskhodnoy yedinitsey analiza psikhicheskogo v istorii sovetskoy psikhologii (1920-1940 gg.) // Voprosy psikhologii. – 1980. – № 2. – S. 155-159.
22. *Yung K. G.* Izbrannoye / Per. s nem. – Mn.: OOO «Popurri», 1998. – 448 s.
23. *Yurevich A. V.* Sistemnyy krizis psikhologii // Voprosy psikhologii. – 1999. – № 2. – S. 3-11.

Mazyar O. V. Contrapuntal personality dissonance. The purpose of the article is to outline the general mechanism of personality psychodynamics and to establish the general conditions for the emergence of neurotic spectrum problems. The starting point of the study is the idea of personality as a psychic counterpoint. Psychic counterpoint is the result of the struggle and unity of the first and the second signaling systems, biological impulses and social norms of behavior. Normally, psychic counterpoint is the consonant of antithetical personality substructures. Psychological disorder is the result of contrapuntal personality dissonance. The article explains the main causes of contrapuntal dissonance and the nature of its dynamics. On this basis, the original assumptions about the factors of destructive processes in the emotional and cognitive spheres of personality development are made. The problem was solved thanks to A. Wallon's approach to the elementary psychological unit as a binary formation. The very this structural peculiarity of the psychic unit in the evolutionary process has freed human from the direct reflex response and allowed to move on to reflection and abstraction. The binary nature of the psychological unit is traced to the emotional and cognitive levels of psychological activity. This creates grounds for claiming that human psychic development is caused by double contradiction. At the intrapsychic level, it is a contradiction of the psychological unit, and at the interpsychic level, the contradiction between the individual and the

society. The social environment strongly regulates the behavior of the individual and the satisfaction of his needs.

Keywords: psychic counterpoint, psychodynamics, reflex, creativity, sign, ambivalence.